

20. Державний архів Черкаської обл., ф. Р 503, оп. 1, спр. 1, арк. 39.
 21. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 81, арк. 89.
 22. ЦДАВО України, ф. 1033, оп. 1, спр. 3, арк. 21.
 23. Гай-Нижник П. Теоретичні засади фінансової системи Української держави у 1917–1919 рр. / П. Гай-Нижник // Укр. іст. журн. – 1998. – № 4. – С. 3–17.
 24. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 76, арк. 193; ЦДАВО України, ф. 2026, оп. 1, спр. 3, арк. 85.
 26. Державний архів Житомирської області, ф. Р-1585, оп. 1, спр. 64, арк. 56.
 26. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 97, арк. 319–321.

О. А. Дудяк

СТРУКТУРА ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТА ПОЛЬСЬКОГО СЕЛЯНСТВА ЛЬВІВСЬКОГО ПОВІТУ В 1930 РОКАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті на базі статистичних джерел досліджено землеволодіння українського й польського селянства Львівського повіту; з'ясовано співвідношення між різними групами українського та польського селянства; пояснено причини відмінностей між ними. Колонізаційна політика польської влади на західноукраїнських землях призвела до більшого соціального розшарування між польським селянством порівняно з українським.

Ключові слова: Львівський повіт, українське й польське селянство, землеволодіння.

The author of this article, on the basis of the data of 1931 and other statistical data explores land tenure Ukrainian and Polish peasants Lviv County. He compares the relationship between different groups of Ukrainian and Polish peasants and explain the reasons for the differences between them. Colonization policy of the Polish government in Western Ukraine led to greater social stratification between the Polish peasantry compared to Ukrainian.

Key words: Lviv county, Ukrainian and Polish peasants, land tenure.

Львівський повіт був розташований навколо міста Львова та мав із ним тісні соціально-економічні, культурні й політичні зв'язки. Він був адміністративною частиною Львівського воєводства, створеного за декретом Ради Міністрів Польщі від 07.07.1921 року [1]. Його важливість для польської влади полягала в тому, що повіт мав відмежовувати етнічну українську більшість краю від центрального міста регіону. Тому політика влади II Речі Посполитої щодо посилення польської присутності в краї безпосередньо впливала на етнODEMOГРАФІЧНІ процеси в повіті.

За даними перепису 1931 р., населення Львівського повіту становило 142 800 осіб [2, 38]. Порівняно з 1921 роком воно скоротилося на 6751 особу, що пов'язане з проведенням у міжвоєнній Польщі адміністративної реформи, унаслідок якої кілька населених пунктів навколо Львова включили в межі міста (згідно з розпорядженням Ради Міністрів Польщі від 10 квітня 1930 р. із Львівського повіту вилучили й до складу м. Львова приєднали такі гміни: Замарстинів, Клепарів, Голоско Мале, Знесення, Сигнівка, Кульпарків I і II, а також частини гмін Білгородша, Козельники, Кривчичі, загальною площею – 34 км² [3, 30]).

Перепис 1931 року зафіксував на території повіту 67 430 (47,2 %) римо-католиків, 67 507 (47,3 %) греко-

католиків, 5 087 (3,6 %) іудеїв і 2 776 (1,9 %) представників інших конфесій. За даними цього ж джерела, польську мову рідною визнали 80 712 (56,5 %) жителів повіту, українську й руську – 58 395 (41 %), ідиш та іврит – 1 569 (1,1 %) осіб, німецьку – 1 809 (1,3 %), інші – 315 (0,2 %) осіб [2, 38].

З огляду на характерний для цього періоду тісний зв'язок між конфесійною та національною належністю, а також на масові фальсифікації рубрики «рідна мова» у матеріалах статистики 1931 року (що підтверджує, зокрема, наша публікація про внутрішнє листування львівського воєводи з міністерством внутрішніх справ [4]), проводитимемо національну ідентифікацію за конфесійною належністю, тобто поляк – римо-католик, українець – греко-католик, єврей – іудей. Про такий підхід багато сказано в українській і польській історіографії, тому він не потребує докладного опису.

Населення повіту мало аграрний характер, у сільській місцевості проживало 133 517 (93,5 %) осіб, а в містах – 9283 (6,5 %) особи. Серед міщан повіту поляки становили 3389 (36,5 %) осіб, українці – 3151 (33,9 %) особу, євреї – 2324 (25 %) особи, представники інших національностей – 419 (4,5 %) осіб [2, 38].

Серед сільського населення повіту поляків нараховували 64041 (48 %) особу, українців – 64356 (48,2 %) осіб, євреїв – 2763 (2,1 %) особи, представників інших національностей – 2357 (1,8 %) осіб.

Отже, більшість населення в повіті становили українські й польські селяни, економічною базою існування яких була земля. Проте аграрні відносини в повіті не були предметом дослідження в українській і польській історіографії. Окремі аспекти цієї проблеми порушували польські [6] та українські [7] науковці, проте її комплексного вивчення не існує.

Аналіз етнODEMOГРАФІЧНОЇ й соціальної ситуації в згаданому краї базуємо на матеріалах польського перепису 1931 року, оскільки завдяки досконалим методологічним засадам він містить значно більше соціально-економічної інформації, ніж перепис 1921 року. Також важливим джерелом нашого дослідження є матеріали «Господарського інституту східних земель». Працівники цього закладу опрацювали сільськогосподарську статистику 1931 року й поширили в другій половині 1930-х років зібрані статистичні дані по воєводствах під назвою «Структура землеволодіння менших власників на східних землях» [8]. Зібраний по воєводствах матеріал поданий по окремих повітах, де зафіксована загальна кількість господарств, їхня градація за площею, а також розподіл ужиткованих земель на орні та городи, луки, пасовища, ліси й інші угіддя. Далі проходив розподіл цих господарств за конфесійним критерієм: римо-католики, греко-католики, іудеї та інші.

У Львівському повіті аграрна статистика 1931 року констатувала 23812 господарств, які охоплювали 72543 га. Більшість сільськогосподарських земель у повіті – 56659 га (78,1 %) були орними або використовуваними під городи. Незначну частину селянських земель становили луки й пасовища – 12454 га (17,2 %), ліси та інші угіддя – 3430 га (4,7 %) [8].

Таблиця 1

Структура селянського землеволодіння у Львівському повіті (за даними рілничої статистики 1931 р.) [8]

Площа, га	Кількість господарств	%	Загальна площа господарств	%	Орна земля та городи	%
0-1	5109	21,5	2580	3,6	2007	77,8
1-2	5301	22,3	7576	10,4	6086	80,3
2-3	4506	18,9	11051	15,2	8894	80,5
3-5	4780	20,1	18490	25,5	14457	78,2
5-7	2293	9,6	13469	18,6	10522	78,1
7-10	1116	4,7	9133	12,6	7102	77,8
10-15	500	2,1	5873	8,1	4439	75,6
15-20	127	0,5	2163	3	1677	77,5
20-30	56	0,2	1304	1,8	945	72,4
30-50	24	0,1	904	1,2	530	58,6
Разом	23812	100	72543	100	56659	78,1

Українським і польським селянам у повіті належало 96,5 % господарств, що становили 94,5 % від усієї ужиткової площі. Структура землеволодіння в повіті відображена в таблиці 1. Згідно з ухваленими в міжвоєнній польській статистиці критеріями, які використовують і в сучасній історіографії, малоземельними господарствами вважали ті, площа яких становила до 5 га. Розташовані на площі 5 – 10 га зараховували до середньоземельних, а площею від 10 до 50 га – до великоземельних господарств. Землеволодіння площею понад 50 га називали великою земельною власністю [8, 107].

Аналіз даних таблиці 1 засвідчує, що селянам повіту належало 19696 (82,8 %) господарств площею до 5 га, тобто більшість селян були малоземельними. Середньозаможні селяни мали в повіті 3409 (14,3 %) господарств, а заможні – 707 (2,9 %).

Площа малоземельних господарств дорівнювала 39697 га, або 54,7 % від усіх сільськогосподарських земель повіту, середньоземельних – 22602 га (31,2 %), великоземельних – 10244 га (14,1 %).

Таблиця 2

Структура землеволодіння польського селянства Львівського повіту (за даними рілничої статистики 1931 р.) [8]

Площа, га	Кількість господарств	%	Загальна площа господарств	%	Орна земля та городи	%
0-1	2104	21,9	1025	3,8	825	80,5
1-2	2265	23,5	3264	12	2631	80,6
2-3	1852	19,2	4531	16,7	3653	80,6
3-5	2002	20,8	7774	28,6	6099	78,5
5-7	865	9	5050	18,5	3982	78,8
7-10	367	3,8	3000	11	2335	77,9
10-15	133	1,4	1542	5,7	1094	70,9
15-20	16	0,2	266	1	204	76,7
20-30	12	0,1	291	1,1	193	66,3
30-50	12	0,1	428	1,6	260	60,8
Разом	9628	100	27171	100	21276	78,3

Селяни римо-католики володіли 9628 (40,4 %) господарствами, які займали 27171 га, або 37,4 % від усіх сільськогосподарських земель повіту. Із них малоземельним власникам належало 8223 (85,4 %) господарства, розташовані на площі 16594 га, чи на 61,1 % від усіх земель у власності польських селян. Середньозаможні господарі посідали 1232 (12,8 %) господарства, які розміщувалися на площі 8050 га (29,5 %), а великоземельні – 173 (1,8 %) господарства, що дорівнювали 2527 га (9,3 %).

Отже, у структурі землеволодіння польських селян Львівського повіту більшість становили малоземельні господарства (85,4 %), що навіть перевищувало середній показник у повіті (82,8 %), у володінні яких було понад 60 % земельних площ селян римо-католиків. Середньозаможні господарства становили менше як 13 % і займали майже третину землеволодіння польських селян, що дещо менше від загальноповітового показника 14,3 % і площею 31,2 %. Великоземельні господарства серед польських селян становили менше ніж 2 % і займали менше як 10 % від усіх земельних площ. Це також було нижче за загальноповітові показники 2,9 % і 14,1 % площі.

Таблиця 3

Структура землеволодіння українського селянства Львівського повіту (за даними рілничої статистики 1931 р.) [8]

Площа, га	Кількість господарств	%	Загальна площа господарств	%	Орна земля та городи	%
0-1	2748	20,6	1463	3,5	1108	75,7
1-2	2905	21,7	4129	10	3513	80,3
2-3	2558	19,1	6291	15,2	5044	80,2
3-5	2673	20	10315	24,9	8060	78,1
5-7	1390	10,4	8197	19,8	6364	77,7
7-10	720	5,4	5894	14,2	4584	77,8
10-15	286	2,1	3334	8,1	2565	76,9
15-20	61	0,5	1037	2,5	792	76,4
20-30	20	0,1	445	1,1	317	71,3
30-50	7	0,1	278	0,7	161	57,9
Разом	13368	100	41383	100	32308	78,1

Селянам греко-католикам належало 13368 (56,1 %) господарств, які охоплювали 41383 га, або 57,1 % від усіх сільськогосподарських земель повіту. Із них до малоземельних належали 10884 (81,4 %) господарства, площею 22198 га, що становило 53,6 % від усіх земель у володінні українських селян. Середньоземельні господарства нараховували 2110 (15,8 %) одиниць, що розташовувалися на площі 14091 га (34 %), а великоземельні налічували 374 (2,8 %) господарства, які охоплювали 5094 га земель (12,3 %).

Окрім селян греко-католиків, був незначний відсоток селян православних. Йдеться лише про 66 господарств, які займали 200 га, або 0,3 % від усіх селянських земельних володінь. Із них 61 (92,5 %) господарство належало малоземельним власникам й охоплювало площу 148 га (74 %); двома (3 %) господарствами володіли середньозаможні селяни на площі 16 га (8 %), три господарства (4,5 %) мали великозаможні селяни (площа 36 га (18 %)).

Зважаючи на те, що православний обряд у регіоні характерний для українців, цих селян ідентифікуємо як українців. Тобто до 13368 господарств греко-католиків додаємо 66 господарств православних, також площі землеволодіння та ін. Отримуємо 13434 (56,4 %) господарства площею 41583, або 57,3 % від усіх землеволодінь до 50 га. Малоземельних господарств налічували 10945 (81,5 %), площею 22346 га (53,7 % від

усіх землеволодінь українських селян). Середньозаможних – 2112 (15,7 %), площею 14107 га (33,9 %), а великозаможних – 377 (2,8 %), площею 5130 га (12,3 %).

Аналіз ситуації в повіті загалом доводить, що більшість серед селян обох національностей становили малоземельні рільники (понад 80 %). Водночас середньоземельні й великоземельні селяни нараховували в обох національних групах менше як 20 %. Ці дані засвідчують, що в сільському господарстві Львівського повіту відбувалися такі самі процеси, що й в аграрній сфері всієї міжвоєнної Польської держави. На думку польського дослідника М. Мещанковського, еволюція аграрної структури П Речі Посполитої вирізнялася трьома процесами: систематичним зменшенням поміщицького землеволодіння; повільним розвитком капіталістичних селянських господарств; подальшим роздрібненням земельних наділів дрібних власників [10].

Порівнюючи величину землеволодінь українських і польських селян, помічаємо певні відмінності. Українське селянство повіту, попри всі утиски панівної влади, зберегло за собою більше як половину сільськогосподарських земель та угідь. Питома вага середньоземельних і великоземельних господарств серед нього була вищою, ніж серед польських дрібних власників. Натомість серед польських селян відсоток малоземельних господарств був вищий, а середньоземельних і великоземельних нижчий, ніж серед українських селян. За висловом українського дослідника аграрних відносин у Західній Україні в міжвоєнний період І. Васюти, така ситуація в регіоні склалася внаслідок цілеспрямованої осадницької кампанії польського уряду. Масова колонізація західноукраїнських земель польськими рільниками призвела до більш різкого соціального розшарування польського селянства, порівняно з українським [11].

1. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. – 1920. – № 117.
2. *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII. 1931 r.*
3. *Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Lwowskie*. – Warszawa, 1938. – Z. 68.
4. *Bonusiak A. Lwów w latach 1918 – 1939: Ludność – Przestrzeń – Samorząd / R. Bonusiak*. – Rzeszów, 2000.
5. *Дудяк О. А. Перепис 1931 р. як джерело до вивчення національного складу населення Східної Галичини першої половини 1930-х рр. (на прикладі Львівського воєводства) / О. А. Дудяк // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2005. – Вип. 39–40. – С. 641–658.*
6. *Lwów i powiat Lwowski (szkic kulturalno – oświatowy)*. Kraków, 1906.
7. *Дудяк О. Львівський повіт на початку 1930-х рр.: етнодемографічний та соціальний аспекти / О. Дудяк // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали П'ятої наукової краєзнавчої конференції 12.11.2010 / голов. ред. В. Голубко. – Львів, 2011.*
8. *Struktura posiadania mniejszej własności rolnej na Ziemiach Wschodnich. Województwo Lwowskie*. – Warszawa, 1938.
9. *Statystyka Polski. Wielka własność rolna*. – Warszawa, 1925. – Т. 5.
10. *Mieszczankowski M. Struktura agrarna Polski międzywojennej / M. Mieszczankowski*. – Warszawa : PWN, 1960. – 432 s.
11. *Васюта І. К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918 – 1939) / І. К. Васюта*. – Львів : Вища школа, 1978.

В. С. Єрмілов

БОРОТЬБА ХЕРСОНЬСЬКОЇ ЗЕМСЬКОЇ МЕДИЦИНИ З ЕПІДЕМІЧНИМИ ХВОРОБАМИ

У статті проаналізовано стан інфекційної захворюваності селян і вжиті земською медичною організацією протиепідемічні заходи в Херсонській губернії в кінці XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: інфекційні захворювання, епідемії, протиепідемічні заходи, земська медицина, земство, Херсонська губернія.

The article deals with the state of infectious diseases peasants and implementation of anti-epidemic measures Zemstvo medical organization Kherson province in the late XIX - early XX century.

Key words: infectious diseases, epidemic, control measures, Zemstvo medicine, Zemstvo, Kherson province.

Боротьба з інфекційними хворобами серед сільського населення здавна була актуальною проблемою. Особливу гостроту це питання мало в XIX – на початку XX ст., коли такі захворювання часто набували епідемічного перебігу.

Широкий спектр заходів проти поширених тоді інфекційних захворювань, що на Півдні України нерідко розросталися до масових епідемії, висвітлювали відомі лікарі Херсонського земства І. А. Ястржемський, О. В. Корчак-Чепурківський, І. Н. Козубов, Ф. К. Касторський, П. М. Дятроптов, Є. І. Яковенко [1].

Радянські дослідники С. Н. Ігумнов, С. С. Каган, С. А. Верхратський, П. Ю. Заблудовський [2] фіксували особливу протиепідемічну активність Херсонської земської санітарної організації, але робили акцент на поширеності епідемічних захворювань і високій смертності, докладно не зупиняючись власне на заходах, що проводили земство та його лікарі.

Нині серед авторів, які аналізували земську протиепідемічну діяльність на Півдні України, зокрема в Херсонській губернії, варто назвати І. В. Радул, Р. В. Савіну, Н. А. Крутлу, О. П. Безлуцьку, Н. І. Коцур, А. М. Приходько [3]. Однак ці дослідники характеризували боротьбу з інфекційними й епідемічними хворобами під певним кутом зору або в руслі окремих захворювань. У науковому плані доцільно й актуально проаналізувати порушену проблему комплексно, зважаючи на всі аспекти протиепідемічних заходів, ужитих земством та його лікарями. З огляду на це мета нашого дослідження полягає в з'ясуванні стану інфекційної захворюваності селян і боротьби Херсонської земської медичної організації з її епідемічними виявами в кінці XIX – на початку XX ст.

Херсонські губернське й повітові земства почали організовувати заходи із запобігання епідеміям та боротьби з ними вже в перші роки їх існування. Спочатку за цю роботу відповідали тільки повіти, але все частіше повернення епідемії холери (1870, 1872 рр.), зростання кількості інших інфекційних захворювань (віспи, дифтерії, тифів тощо) потребували більше коштів на боротьбу з ними. Тому повіти стали звертатися до губернського земства з проханнями прийняти витрати з припинення епідемії на губернський рахунок. Губернське земство